

Henryk Cudak

Ciągłość wartości jako ważny element kultury życia rodzinnego

Pedagogika Rodziny 4/3, 7-17

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Henryk Cudak

Spółeczna Akademia Nauk

Ciągłość wartości jako ważny element kultury życia rodzinnego

Value continuity – as an important cultural element of family life

1. Wprowadzenie

Rodzina stanowi dla jednostki ludzkiej, szczególnie dla dzieci i młodzieży, ważne środowisko społeczne, emocjonalne i wychowawcze. W odróżnieniu od środowisk pozarodzinnych, przejawia ona swoistą miłość, intymność, wewnętrzną strukturę, klimat życia domowego oraz określone stosunki w relacjach między rodzicami i dziećmi.

Dziecko rodzi się w rodzinie, niezależnie od jej typu (rodziny niepełnej, kohabitacyjnej, pełnej, zrekonstruowanej), w niej się rozwija nie tylko biologicznie, ale przede wszystkim osobowościowo, intelektualnie, emocjonalnie i społecznie. W środowisku rodzinnym dziecko uczy się języka, nabywa cech ludzkich, norm społecznych, zachowań, interakcji międzyludzkich, a także przejmując tradycje uznawane przez rodziców, ich kulturę i system przejawianych wartości.

W hierarchii systemu wartości, zarówno tych uznawanych i cenionych przez dzieci, młodzież jak i dorosłych, rodzina zajmuje jedno z pierwszych i najważniejszych miejsc. Wyrażają oni pogląd, iż właściwe funkcjonowanie rodziny decyduje o szczęściu, losach życiowych i sukcesach edukacyjnych i zawodowych jednostki ludzkiej [Cudak 2000].

Niepokojące jest w ostatnich dziesięcioleciach zjawisko narastania kryzysowych sytuacji rodziny w Polsce i na świecie. Wzrasta nietrwałość jej struktury, osłabiają się więzi emocjonalne między jej członkami, nasilają się konflikty w środowisku rodzinnym, wzrasta agresja i przemoc rodziców w stosunku do dzieci, maleje autorytet rodzicielski, ulega zmianie model funkcjonowania rodziny. Tym negatywnym sytuacjom życia rodzinnego towarzyszą często takie problemy społeczne, jak: alkoholizm, bezrobocie czy migracja zarobkowa jednego lub obojga rodziców. Potęgują one z pewnością kryzysowe sytuacje w środowisku rodzinnym.

Dysfunkcje życia współczesnej rodziny mogą zagrażać kształtowaniu systemu wartości rodzinnych, etycznych, społecznych, ponadczasowych u młodego pokolenia. Środki masowego przekazu w postaci telewizji i Internetu przekazują modele życia społecznego, a także zaburzoną hierarchię wartości dotychczas przyjmowanych przez rodzinę. Stąd też następuje często konfuzja zbioru zachowań, interakcji międzyludzkich, norm społecznych, a szczególnie przyjmowanych wartości w codziennym życiu rodzinnym i pozarodzinnym.

Mimo tych makrospołecznych i wewnątrzrodzinnych zagrożeń współczesnej rodziny, należy jednak tę mikrogrupę społeczną uznać jako pierwotne, podstawowe i najważniejsze środowisko opiekuńcze, wychowawcze, socjalizacyjne i aksjologiczne, które w poszczególnych okresach rozwojowych dziecka – począwszy od jego urodzenia aż do dorosłości – czynnie uczestniczy w kształtowaniu cenionych i uznawanych wartości życiowych. Bliskie więzi emocjonalne w środowisku rodzinnym, życzliwy i serdeczny klimat domowy, umiejętności wychowawcze i socjalizacyjne rodziców, przejawiana miłość rodzicielska, a także autorytet rodziców, są tymi paradygmatami życia w rodzinie, które optymalizują kreowanie systemu tradycji i wartości pozarodzinnych, prospołecznych i ponadczasowych (takich jak dobro, piękno, sprawiedliwość i prawda). Ponadto wspólnota życiowa członków rodziny, ich bliskość uczuciowa i życzliwe interakcje codzienne dokonywać będą właściwej selekcji zaburzonych zachowań, błędnych dążeń i aspiracji oraz dobrych i racjonalnych wyborów decyzji życiowych spośród wielu różnych wartości, z którymi dzieci, młodzież i rodzina spotyka się w przestrzeni lokalnej i makrospołecznej.

2. Elementy życia rodzinnego kształtujące proces socjalizacji i hierarchii wartości u dzieci

W rodzinie, tak jak i w całym społeczeństwie, dokonują się przemiany. Nie są one tak dynamiczne i gwałtowne jak w makrosocjalnych zmianach transformacji ustrojowej, ponieważ środowisko rodzinne jest w niewielkim stopniu otwartą grupą społeczną, wewnątrznie spójną o intymnych więziach, szczególnie w czasach trudnych i zmieniających się realiach społecznych, gospodarczych, politycznych i aksjologicznych.

Przewartościowanie ideologii społecznej i politycznej, liberalna gospodarka, autonomia i wolność jednostek i grup ludzkich, eliminowanie autorytetów, bezrobocie i kryzys wielu instytucji, w tym i opiekuńczo-wychowawczych, spowodował przemianę poglądów, wzorów zachowań, a nawet wartości dotąd uznawanych i przyjmowanych. Rodzina jako grupa społeczna także w ostatnich czasach (szczególnie dwóch dekad) dokonuje pewnych przewartościowań aksjologicznych, funkcjonalnych, strukturalnych, socjalizacyjnych. Tradycyjny model życia rodzinnego, w którym mąż i ojciec był „głową” rodziny i podejmował ważne decyzje dla jej członków, został wyparty na rzecz modelu partnerskiego.

Zarówno uwarunkowania makrosocjalne, jak i sytuacje kryzysowe, usytuowane wewnątrz rodziny, powodują konieczność dokonania refleksji pedagogicznej nad możliwością kształtowania u dzieci i młodzieży zachowań prospołecznych, etycznych, moralnych, aktywnych w sferze rozwoju i doskonalenia społeczeństwa. Należy przyjąć niewątpliwy pogląd, iż rodzina jako pierwotne środowisko opiekuńczo-wychowawcze, emocjonalne i społeczne ma największe znaczenie w tworzeniu określonego systemu i hierarchii wartości, w niej się dziecko rodzi, wychowuje i funkcjonuje w ważnych okresach rozwojowych.

Umiejętności pedagogiczne rodziców są istotnym paradygmatem w kształtowaniu systemu wartości u dzieci oraz właściwej i korzystnej społecznie ich socjalizacji. W obszarze umiejętności wychowawczych rodziców mieszczą się takie działania rodzicielskie, jak stosowanie nagród w procesie oddziaływań opiekuńczo-wychowawczych, refleksyjne wykorzystanie kar w stosunku do dzieci oraz umiejętność tworzenia przez rodziców w sposób celowy i świadomy sytuacji wychowawczo-socjalizacyjnych dla dzieci. Rodzice posiadający wysoką kulturę pedagogiczną są świadomi, iż każde ich działanie, zarówno wobec dzieci, jak

i innych członków rodziny, stanowi sytuację socjalizacyjną. Rozumieją także, że wychowują nie tylko kary i nagrody, ale również własny przykład przekazywany dzieciom.

Świadome i celowe oddziaływania w środowisku rodzinnym kształtują interakcje i komunikację wewnątrzrodzinną, w której naznaczona jest ciągłość i trwałość relacji wychowawczych, socjalizacyjnych i opiekuńczych. Jednostka ludzka, w tym i dziecko, jest jednostką społeczną, rozwija się i kształtuje poglądy, aspiracje, potrzeby, a także system wartości w sytuacjach wewnątrzrodziennej komunikacji. Jakość tych relacji międzyludzkich nie tylko wspiera, ale również optymalizuje proces wychowania dzieci i młodzieży w środowisku rodzinnym, który zawiera w sobie wymóg nabywania wartości, uznawania ich za własne. Następuje proces introcepcji [Kunowski 2003] hierarchii uznawanych i przyjmowanych wartości.

Rodzice z wysoką kulturą pedagogiczną winni przyjąć z pełną odpowiedzialnością i w sposób celowy koncepcję wychowania charakteryzującą rodzinny program postępowania wobec dzieci. Stawia to, zdaniem M. Nowaka [2005] przed rodziną określone zadania w sferze wydolności wychowawczej, aby potrafiła realizować i tworzyć sytuacje socjalizacyjne, opiekuńcze i wychowawcze istotne dla rozwoju, nabywania norm i zachowań sprzyjających wartościom społecznym, religijnym, moralnym, obywatelskim i rodzinnym. Zadania te są niezastąpione w pierwszych okresach rozwojowych dziecka, wówczas, gdy rodzina jest jedynym środowiskiem wychowawczym i socjalizacyjnym.

Metody wychowawcze o charakterze egzekutywnym w postaci kar, szczególnie tych fizycznych, rodzice w procesie oddziaływań wychowawczych muszą eliminować na rzecz środków pedagogicznych, stosując w większym zakresie nagrody wychowawcze, w tym także nagrody uczuciowe oraz refleksyjne metody wychowawcze o charakterze intelektualnym [Przygoda 2011]. Świadome oddziaływanie rodziców optymalizuje w środowisku rodzinnym kształtowanie u dzieci postaw, poglądów, aspiracji i cenionych wartości społecznych.

Zmienia się model życia rodzinnego. Z rodziny instytucjonalnej i tradycyjnej, w której role społeczne matki i dzieci podporządkowane były ojcu, tworzy się rodzina wspólnotowa. We współczesnej rodzinie obserwuje się zróżnicowanie i podmiotowość ról matki, ojca, dziadków i dzieci. Choć rola społeczna ojca jako głowy rodziny uległa pewnym pomniejszeniom i deprecjacji na korzyść roli macierzyńskiej, to w śro-

dowisku rodzinnym, bardziej wspólnotowym, zintegrowanym emocjonalnie, system przekazu wartości jest w większym stopniu przyjmowany przez dzieci. Kreowaniu hierarchii tego systemu wartości sprzyja równoważność i koordynacja ról ojca i matki w życiu rodzinnym. Ojciec w coraz szerszym zakresie uczestniczy w zajęciach i obowiązkach domowych, opiece i wychowaniu dzieci. Udział ojca w tych pracach, często wspólnie wykonywanych z żoną i dziećmi, utrwala oraz umacnia więzi emocjonalne w rodzinie i podtrzymuje właściwe stosunki społeczne w środowisku domowym. Cechą charakterystyczną rodziny współczesnej jest przyjmowanie, uznawanie i odpowiedzialność rodziców za losy edukacyjne, wychowawcze i społeczne dziecka, a także uwidacznia się wymiennosc sprawowanych funkcji rodzicielskich i ról społecznych w zależności od wieku dzieci, środowiska zamieszkania, pozycji zawodowej i dojrzałości partnerskiej rodziców.

Rola ojca w rodzinie polega nie tylko na przygotowaniu dzieci do przestrzegania norm społecznych, moralnych oraz kreowania wartości prospołecznych i obywatelskich, ale także w procesie wychowawczym winien okazywać uczucia, miłość, opiekę i troszczyć się o zaspokojenie potrzeb zarówno materialnych, jak i społecznych i psychicznych. Rolą społeczną matki jest przekazywanie dzieciom w środowisku domowym uczuć, szczególnie miłości bezwarunkowej, otaczanie ich opieką i zaspokajanie potrzeb biologicznych i emocjonalnych. Prócz przejawiania przez matkę przeżyć emocjonalnych i tworzenia ciepłego klimatu życia domowego, we współczesnej partnerskiej rodzinie wypełnia także funkcje ekonomiczne, socjalizacyjne i wychowawcze. Jest ona często w procesie wychowawczym, a szczególnie w kreowaniu systemu wartości, bardziej wymagająca, stanowcza i konsekwentna niż opiekuńczo-wychowawcza rola ojca. Słusznie S. Forward [1993] dowodzi, że „osobowość dziecka, pozbawiona modelu ról rodzicielskich w tym decydującym momencie rozwoju emocjonalnego, jest wystawiona na dryfowanie po morzu chaosu”. Należy z pewnością wyrazić pogląd, iż dziecko funkcjonujące w środowisku rodzinnym, w którym zadania i społeczne role rodzicielskie nie są wypełniane właściwie, zaburzony jest przykład postępowania ojca i matki w życiu domowym, przeżywa konfuzję wartości przejawianych przez rodziców i środowisko społeczne pozarodzinne.

Istotnym paradygmatem w środowisku rodzinnym, mającym wpływ na kształtowanie systemu wartości u dzieci i młodzieży, są więzi emo-

cjonalne łączące wzajemnie rodziców oraz rodziców i dzieci. Więzy te uwarunkowane są z jednej strony związkiem małżeńskim i pokrewieństwem rodziców i dzieci, z drugiej strony wynikają one z bezpośredniości społecznych i psychicznych interakcji między członkami wspólnoty rodzinnej.

Bliskość i serdeczność więzi emocjonalnych sprzyja wymianie doświadczeń, wyrażaniu opinii i poglądów, warunkuje określone zachowania rodziców i dzieci w środowisku rodzinnym i pozarodzinnym. Ponadto równowaga psychiczna i korzystne związki emocjonalne we wspólnocie rodziny mają wpływ na kształtowanie i rozwój indywidualnych cech osobowych rodziców i dzieci [H. Cudak, S. Cudak 2011]. Pierwsze okresy rozwojowe (okres niemowlęcy, poniemowlęcy i przedszkolny) stanowią dla dziecka konieczność wielostronnych doznań uczuciowych i behawioralnych. Dostarczanie dziecku tych doświadczeń emocjonalnych powoduje wzbogacenie wzajemnych związków uczuciowych i więzi emocjonalnej w środowisku rodzinnym. Sytuacje rodzinne nasycone serdecznymi uczuciami optymalizują zakres przyjmowanych przez dzieci zachowań, poglądów i wartości przejawianych w codziennym życiu przez rodziców. Uwewnętrznianie systemu wartości funkcjonującego w środowisku rodzinnym odbywa się najczęściej w drodze naśladownictwa swoich rodziców. Pozytywne relacje uczuciowe we wspólnocie rodzinnej kreują i rozwijają u dzieci przede wszystkim wartości prorodzinne, takie jak: tradycje, obrzędy i zwyczaje kulturowane w rodzinie, sposób wzajemnej komunikacji werbalnej i niewerbalnej, przestrzeganie norm zachowań w środowisku rodzinnym i pozarodzinnym. Ponadto, bliskość emocjonalna rodziców i dzieci stanowi także możliwość przekazywania młodemu pokoleniu wartości ponadczasowych w postaci miłości, wzajemnego szacunku, sprawiedliwości, prawdy, także wartości estetyczne, np. piękno, wrażliwość, wartości moralnych – tolerancji, poszanowania praw, wolności oraz wartości religijnych.

System wartości przekazywanych dzieciom w środowisku rodzinnym jest bogatszy i bardziej wielostronny jeśli dialog między członkami wspólnoty rodziny jest serdeczny, życzliwy, przejawiający poczucie wzajemnego wsparcia i pomocy, w której występuje bezwarunkowa i warunkowa miłość rodzicielska a więzi emocjonalne między rodzicami i dziećmi oparte są na podmiotowych i uczuciowych relacjach

społecznych. Słusznie nadmienia Józefa Brągiel [2007], że więzi emocjonalne w środowisku rodzinnym kształtują się m.in. w toku zaspokajania potrzeb dziecka i zależą one od sposobu ich zaspokojenia przez rodzinę. Obok potrzeb biologicznych i materialnych (wyżywienie, sen, wypoczynek, higiena, zdrowie, mieszkanie, dobra materialne), które są konieczne dla życia i rozwoju fizycznego dziecka, kluczowe okazują się potrzeby społeczne i psychiczne. Wśród tej drugiej grupy potrzeb, które są istotne dla funkcjonowania społecznego, emocjonalnego i aksjologicznego dzieci i młodzieży w środowisku rodzinnym i pozarodzinnym, szczególnie akcentuje się potrzebę kontaktu społecznego, bezpieczeństwa, uznania, miłości, akceptacji, przynależności.

Wielostronny sposób zaspokajania przez rodziców potrzeb psychospołecznych dzieci wiedzie nie tylko do bliskich relacji emocjonalnych, wychowawczych i opiekuńczych we wspólnocie rodzinnej, ale także ma znaczenie dla rodzinnej socjalizacji, nabywania przez młode pokolenie systemu wartości przejawianych i uznawanych w rodzinie. W procesie zaspokajania potrzeb dziecka zarówno matka, jak i ojciec, muszą wypełniać określone zadania. Szczególna rola przypada matce, która już od urodzenia dziecka bierze czynny udział w opiece, miłości i akceptacji. Zaspokaja ona potrzeby biologiczne, zdrowotne, higieniczne, bezpieczeństwa, a także kontaktów społeczno-emocjonalnych, miłości macierzyńskiej.

Wrażliwość macierzyńska na potrzeby dzieci i młodzieży przynosi dziecku pierwsze jakże ważne doświadczenia, pewność emocjonalną, bliskość uczuciową, nawyki higieniczne, a nade wszystko naukę języka ojczystego, werbalnych i niewerbalnych zachowań w środowisku rodzinnym, podstawowych norm społecznych i interakcji międzyludzkich.

Rola ojca w zaspokajaniu potrzeb dziecka w środowisku rodzinnym, a w późniejszych okresach rozwojowych również i w środowisku lokalnym, jest także znaczna i niezastąpiona, szczególnie w przypadku potrzeb materialnych, mieszkaniowych, bezpieczeństwa, dialogu społecznego, przynależności. W rodzinach współczesnych ojciec bierze także udział w czynnościach pielęgnacyjnych, opiekuńczych, wychowawczych i socjalizacyjnych. Jego relacje z dzieckiem, chociaż często opierają się na warunkowych działaniach, są jednak pełne miłości i akceptacji. Powodują u dziecka identyfikację i naśladowanie cech osobowych ojca, uznanie jego poglądów, opinii, wzorów zachowań, które

stanowią pewien system wartości. Hierarchia wartości kształtowanych u dzieci ze względu na życzliwy i wielostronny sposób zaspokajania potrzeb biologicznych, materialnych, a szczególnie społecznych i psychicznych, powinna być zintegrowana z systemem wartości przejawianych i uznawanych przez rodziców.

Relacje społeczne między członkami rodziny, jakość więzi emocjonalnych w środowisku domowym powodują określoną atmosferę życia rodzinnego. Klimat współżycia i współdziałania rodziców i dzieci może także stanowić paradygmat kształtowania hierarchii wartości w środowisku rodzinnym. Maria Tyszkowa określa atmosferę domową w rodzinie jako „układ wzajemnych stosunków, charakter więzi emocjonalnej, wzajemne traktowanie siebie przez członków rodziny, a w pierwszym rzędzie przez ustosunkowanie się rodziców do siebie nawzajem i do dzieci” [Tyszkowa 1987]. W atmosferze domowej dużą rolę przypisuje się stosunkom między rodzicami, sposobom organizowania życia domowego. Konsekwencją stworzonego przez siebie klimatu rodzinnego są metody i formy oddziaływania wychowawczego i opiekuńczego rodziców w stosunku do dzieci, a także proces socjalizacji w środowisku domowym.

W rodzinie, w której występuje atmosfera życzliwości, ciepła rodzinnego, wzajemnego szacunku, wsparcia i pomocy w różnych sytuacjach życiowych, edukacyjnych i wychowawczych – wszelkie normy społeczne, aspiracje, motywy działania oraz zasady życia w postaci określonych wartości są przejmowane przez dzieci i uznawane za własny system wartości.

Rodzice wspólnie muszą troszczyć się o atmosferę domową wzajemnej miłości, porozumienia, równowagi psychicznej, tolerancji i współdziałania. Jeżeli w rodzinie występuje model życia partnerskiego, matka – z racji rozwoju swych sfer emocjonalnych, obdarzając uczuciami członków rodziny – ma większe możliwości tworzenia ciepłej i serdecznej atmosfery domowej.

W atmosferze wzajemnej miłości i życzliwości dzieci doświadczają poczucia bezpieczeństwa, akceptacji i przynależności do wspólnoty rodzinnej. Pragną przebywać w domu razem z rodzicami. W trakcie wzajemnego dialogu, szacunku i porozumienia nabywają one od rodziców wartości prorodzinne, moralne, etyczne i obywatelskie. Atmosfera ciepła domowego i wspólnoty rodzinnej jest istotnym elementem,

który pomaga dziecku nie korzystać z zachowań, norm postępowania i zachwianych wartości przejawianych w grupach rówieśniczych, środowisku lokalnym czy makrospołecznych zdarzeń, z którymi dziecko ma kontakt i w sposób nieuświadomiony może je przyjmować.

Nie mniej istotnym paradygmatem kreowania systemu wartości u dzieci w środowisku stanowi autorytet rodzicielski. Autorytet ojca i matki nie jest rezultatem władzy, biologicznie uwarunkowaną przewagą siły ojca bądź matki w stosunku do dziecka, jak to funkcjonowało w rodzinie tradycyjnej, najczęściej patriarchalnej, w której dominował ojciec jako najwyższy autorytet rodzicielski. W rodzinach współczesnych, w których rodzice i ich dzieci traktowani są podmiotowo, autorytet ojca i matki kształtuje się w drodze pozycji społecznej, więzi emocjonalnej, relacji psychicznych we wspólnocie rodzinnej, przyjmowanego systemu wartości, zachowań i postaw. Jest on formowany w opinii, poglądach i ocenie dzieci w codziennych interakcjach między ojcem i matką oraz rodzicami i dziećmi [Kawula, Brągiel, Janke 2007]. Autorytet rodzicielski oparty jest na więziach emocjonalnych między ojcem i dzieckiem oraz matką i dzieckiem, nie wymaga bezwzględnego podporządkowania wymuszonego władzą i dominacją w rodzinie, ale wspólnotą celów, zadań i wzajemnego szacunku. Rodzice, stanowiący wysoki autorytet dla dzieci, są dla nich wzorem osobowym, a także przyjmują na zasadzie naśladowania normy zachowań, stosunek do innych ludzi, poszanowanie wartości rodzinnych, światopoglądowych, edukacyjnych, etycznych, wychowawczych i społecznych. Hierarchia wartości uznawanych i przejawianych przez rodziców, którzy mają wysoki autorytet, jest w drodze identyfikacji przyjmowana przez dzieci i uwewnętrzniana jako własny system wartości. Inne wartości, które funkcjonują poza środowiskiem rodzinnym (grupy rówieśnicze, massmedia, szkoła, środowisko lokalne) są osłabiane, eliminowane bądź świadomie odrzucane z hierarchii własnego systemu wartości.

Autorytet rodzicielski powoduje silniejszą identyfikację synów z ojcem i przyjmowanym przez niego systemem wartości, natomiast córki bardziej identyfikują się z zachowaniami, postawami i systemem wartości życiowych uznawanym przez matki.

3. Uwagi końcowe

Każda rodzina tworzy własne, niepowtarzalne środowisko opiekuńcze, emocjonalne, społeczne i wychowawcze. Jeśli rodzice mają świadomość własnych ról rodzicielskich, potrafią eliminować kryzysowe czy nawet krytyczne sytuacje rodzinne, wówczas mogą optymalizować oddziaływania rodzicielskie w sferze opiekuńczej, socjalizacyjnej i aksjologicznej. Pod wpływem obserwacji i naśladowania rodziców dziecko uczy się zachowań, codziennych interakcji werbalnych i niewerbalnych, szacunku, miłości, tolerancji. Uczy się w środowisku rodzinnym odkrywać problemy społeczne otaczającej rzeczywistości, odróżniać dobro od zła, piękno od brzydoty, miłość od nienawiści, pozyskuje hierarchię wartości, własnej tożsamości i godności.

Nie każda współczesna rodzina spełnia wobec swoich dzieci właściwe funkcje społeczne, emocjonalne i opiekuńcze. W wielu środowiskach rodzinnych zaburzona jest struktura, więzi uczuciowe i relacje interpersonalne. Konfliktowość i dysfunkcje w rodzinie osłabiają autorytet ojca i matki. Sytuacje te nie są korzystne dla socjalizacji, wychowania dzieci i kreowania wartości prorodzinnych, moralnych, etycznych, edukacyjnych i społecznych.

Streszczenie: Rodzina jest tym środowiskiem, w którym zachodzi proces transmisji systemu wartości i norm społecznych między pokoleniami. Ważnymi elementami tego procesu jest wysoka kultura pedagogiczna rodziców, właściwy model wychowania, więzi emocjonalne między członkami rodziny i odpowiednia atmosfera życia rodzinnego.

Słowa kluczowe: rodzina, wartości, kultura pedagogiczna rodziców, więzi emocjonalne, atmosfera życia rodzinnego.

Summary: A family is an environment where the process of transition of values and social norms takes place. Some of the most vital elements of this process include high pedagogical culture of parents, a proper model of upbringing, emotional relations between the family members, and relevant atmosphere of family life.

Keywords: family, values, pedagogical culture of parents, emotional relations, atmosphere of family life.

Bibliografia

Cudak H. (2000), *Funkcje rodziny w pierwszych okresach rozwojowych dziecka*, Warszawa.

Cudak H., Cudak S. (2011), *Vademecum wiedzy o rodzinie*, Kielce.

Forward S. (1993), *Toksyczni rodzice*, Warszawa.

Kawula S., Brągiel J., Janke A.W. (2007), *Pedagogika Rodziny*, Toruń.

Kunowski S. (2003), *Wartości w procesie wychowania*, Wstęp i wybór tekstów B. Lenarczyk, Kraków.

Nowak M. (2005), *Komunikaty i relacyjny wymiar wychowania w rodzinie* [w:] *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, red. H. Cudak, M. Marzec, Piotrków Trybunalski.

Przygoda A. (2011), *Nagrody i kary w wychowaniu rodzinnym*, „Pedagogika Rodziny – Kwartalnik”, nr 3.

Tyszkowa M. (1987), *Badania nad uspołecznieniem dzieci jedynych i mających rodzeństwo* [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, Poznań.